دەردەهاری

د. موحسین ئەحمەد

ئەم نەخۆشیە هێندەی تەمەنی مرۆڤایەتی کۆنە، دەردەهاری کە بەزمانی پزیشکی پێی دەوترێت rabies لەوشەی rabhas وە هاتووە کە لەزمانی کۆنی سانسکریتدا بەمانای شتێکی زبر دێت، لە یۆنانیشدا پێی دەوترێت layssa کە دووبارە مانای زبر-ە، بەو واتایەی نەخۆشییەکە سروشتێکی زبر و مەترسیداری هەیە.

بیست وسێ سەدە پێش زاین زانایەکی بابلی کۆن باسی نەخۆشییەکەی کردووە، هەروەها پزیشك و فەیلەسوف کۆنی یۆنان دیمقراتیس باسی ئەم نەخۆشییەی کردووە، ئەبو عەلی سینا ئەم نەخۆشییەی بەترس لەئاو راڤەکردووە، لەهەمووشیان زانستیتر باسکردنێتی لەلایەن گیرۆلاما فراکاستۆر-ی زانای ئیتاڵی کە لەچەندین نەخۆشدا لێکۆڵینەوەی دەربارەی ئەم نەخۆشییە کردووە، سەرئەنجام ساڵی 1885 لویس پاستور کە بەباوکی زیندەوەرناسی ناسراوە راڤەیەکی قوڵ و زانستی بۆ ئەم نەخۆشییە کرد و یەکێکی دیکە لەخزمەتە گەورەکانی خۆی پێشکەش بەمرۆڤایەتی کرد.

دەردەهاری یەکێکە لەگرنگترین و پڕبایەخترین نەخۆشییە هاوبەشەکانی نێوان مرۆڤ و ئاژەڵ، بەرێژەی 100٪دەبێتەهۆی مەرگ، زانراوە دوای تووشبوونی ئاژەڵ یان مرۆڤ، چارەسەری نییە و کوشتن مسۆگەر دەبێت.

هۆکارەکەی ڤایرۆسە و بەهۆی گەستن لەئاژەڵە هارەکانەوە دەگاتە مرۆڤ، سەر بەخێزانی ڤایرۆسی رابدۆڤایریدیایە Rhabdoviridae ، رابدۆ بەواتای فیشەك دێت، چونکە ئەم ڤایرۆسە لەژێر وردبینی ئەلیکترۆنیدا بەشێوەی فیشەك دەردەکەوێت، پانیان 70و درێژیان 170 نانۆمەتر دەبێت، نزیکەی 400 زمانەی بچوك دەوری ڤایرۆسەکەی داوە، خاوەن تاك شریتی ناوکە ترشی RNA یە، ڤایرۆسەکانی ئەم خێزانە زۆر هەستیارن و بەرگەی گۆرانکارییەکانی سروشت ناگرن، مادە کیمیاییەکان کاریان تێدەکەن، لەبەرامبەر تیشکی هەتاودا لەناودەچن، بەهۆی بوونی چەوری لەپەردەکەیدا تەنانەت بۆ پاککەرەوەکانی وەك سابونیش زۆر هەستیارن، گلسرین باشترین ناوەندە بۆ مانەوەی ڤایرۆسەکە هەربۆیە بۆ هەڵگرتنی بەکاردەهێنرێت.

ئیپیدیمۆلۆجی یان شوێن و سەرچاوە و رێگاکانی بڵاوبونەوەی، بەپێی ئامارەکان ساڵانە لەجیهاندا چل هەزار بۆ حەفتا هەزار حاڵەتی مردن بەهۆی ئەم ڤایرۆسەوە تۆماردەکرێت، کە نیوەیان لەمنداڵان، زیاتریش لەو وڵاتانەدایە کە خاوەن دارستان و ئاژەڵی کێوین، بەتایبەتی هیندستان و بەرازیل، بەهۆی نەبوونی توانای مانەوەی ڤایرۆسەکە لەژینگەی گەرمدا لەوڵاتانی گەرمەسێردا کەمتر دەردەکەوێت، دەردە هاری لەژاپۆن، بەریتانیا، سویسرا، سوید، ئوستورالیا، نیوزلەند، بنەبرکراوە، جگە لەم وڵاتانە لەسەرتاسەری جیهاندا بوونی هەیە، رێژەی90٪ی نەخۆشی هاری لەکیشوەری ئاسیادایە، زۆرترینی نەخۆشییەکەش لەچین و هیندستاندایە.

گیاندارانی هەستیار

ئاژەڵ زۆر هەستیارەکان وەك رێوی، چەقەڵ، گورگ و ئاژەڵە هەستیارەکان وەك کەروێشك، هامستر، پشیلە و ئاژەڵە هەستیارە پلەی ناوەندەکان وەك شەمشەمەکوێرە، سەگ، ئەسپ، مەڕ و بزن، رەشەوڵاخ و ئەوانەی کەم هەستیارن وەك باڵندەکان. شایانی باسە مرۆڤ لەرووی هەستیارییەوە بۆ نەخۆشییەکە بەپلەی ناوەند دێت.

گوێزەرەوەی دەردەهاری

ئەوانەی مرۆڤ تووشدەکەن دەکرێن بەدوو بەشەوە: هاری شاری urban rabies: ئەم جۆرە 95٪ی لەرێگەی گەستنی سەگەوە لەشارەکاندا روودەدات، هەندێجاریش لەرێگەی پشیلەوە. رێکخراوی تەندروستی جیهانی رایدەگەیەنێت ساڵانە لەجیهاندا 10ملیۆن کەس بەم رێگەیە تووشدەبن، کە دەبێتەهۆی مەرگی پەنجا هەزار کەس. هەرچی هاری کێوی sylvan rabies یە: زیاتر لەناوچە کێوییەکاندا روودەدات ئەویش بەهۆی گەستنی گورگ و رێوی، هەندێجاریش شەمشەمە کوێرە.

شێوازەکانی تووشبوون:

1. لەرێگەی گەستنەوە، چونکە لیکی ئاژەڵی تووشبوو، وەك سەگی هار و شەمشەمەکوێرە هەڵگری ڤایرۆسەکەن، لەبەرئەوە لەرێگەی ئەو برینەی لەئەنجامی گەستنەکەوە

دروستدەبێت دەچێتە ناو جەستەی کەسە گەستراوەکەوە، بەپێی دوورو نزیکی شوێنی برینەکەوە لەناوەندە کۆئەندامی دەمارەوە.

نیشانەکانی هاری لەکاتی جیاوازدا دەردەکەون، دەتوانین بڵێین ڤایرۆسی هاری لەرێگەی پێستەوە ناتوانێت بچێتە لەشەوە، جگە لەلیك لەفرمێسك و لەدەردراوەکانی لووتی ئاژەڵی تووشبوودا هەیە، بەڵام لەپاشەڕۆ و خوێنیدا نابیندرێت.

2. هۆکاری جیاواز جگە لەگەستن، وەك مامەڵەکردن لەگەڵ برینی کەسی تووشبوو لەوانەش تەداوی لەرێگەی چاندنی ئۆرگانەوە، وەك بەخشینی گورچیلە، چاندنی تۆری چاو یان هەڵمژینی ڤایرۆسەکە لەرێگەی هەواوە.

مانەوەی ڤایرۆسەکە

ڤایرۆسی هاری بەبرێکی کەم لەناو ماسولکەکاندا گەشەدەکات، تا دەگاتە نزیکترین دەمار، بۆئەوەی بگاتە ناوەندە کۆئەندامی دەمار، ئەوەی جێگەی سەرنجە ڤایرۆسی هاری لەرێگەی

خوێنەوە ناگوێزرێتەوە بۆ بەشەکانی لەش، بۆیە هەرگیز لەخوێنی ئاژەڵی تووشبودا نابینرێت، سەلمێنراویشە ڤایرۆسەکە لەخانەیەکی دەمارەوە دەتوانێت بچێتە خانە دەمارێکی دیکە، دواتر لەم دەمارانەوە دەڕواتە درکەپەتك و لەویشەوە بۆ مێشك کە دەستدەکات بەزۆربوون، دواتر لەڕێگەی دەمارە ڕژێنەکانی چاو و دەردراوەکانی لووت و لیکەوە دەردەدرێت، ئەمەش لەگەڵ دەرکەوتنی نیشانەکانی نەخۆشیەکە دەستپێدەکات، کە ئیتر چارەسەرێك بۆ نەخۆشییەکە نییە، لەڕووی هیستۆپاسۆلۆژییەوە شوێنی کۆبونەوەی ڤایرۆسەکە لەناو خانەدا پێی دەوترێت نیگرا nigra کە لەمێشکۆکە medulla oblongataدا دەبینرێت.

دەستکەوتنی بەرگری دژی نەخۆشییەکە

هەردوو شێوەی بەرگری خانەیی و دروستبوونی دژەتەن لەدژی ڤایرۆسەکە لەناو لەشدا دروستدەبێت، دژەتەنیش بەزۆری لەجۆری IgG یە، گرنگی ئەم دژەتەنە لەوەدایە ناهێڵێت ڤایرۆسەکە لەخانەیەکەوە بڕوات بۆ خانەیەکی دیکە، هەروەها توانای لەناوبردنی ئەو ڤایرۆسانەیان هەیە کە نەڕۆشتونەتە ناو خانە دەمارەکانەوە، بۆیە وەك چارەسەری سەرەتایی دەدرێت بەو کەسانەی کە تووشی گەستن دەبن لەڕێگەی ئاژەڵی هارەوە.

بەرگری‌خانەیی‌هۆکاری‌لەناوبردنی ڤایرۆسەکەیە، لەکاتی تووشبوونی خانەکاندا ئینتەرفیرۆنەکان interferon دروستدەبن کە ڕێگەنادەن بەزۆربوونی ڤایرۆسەکە، بەڵام لەو کەسانەی کە تووشی لاوازی سیستمی بەرگری لەش بوون، نەخۆشییەکە پێش دەکەوێت و پەرەدەستێنێت.

ئەوانەی لەبەردەم مەترسیدان هەریەك لەپزیشکانی ڤێتێرنەری و پزیشکانی نەشتەرگەری گواستنەوەی ئەندام و کارمەندانی سەربڕینخانەکانن.

نیشانەکانی لەمرۆڤدا

لەمرۆڤدا بەچوار قۆناغی سەرەکیدا تێپەڕدەبێت:

1. خولی شاراوە: لەوکاتەوە دەستپێدەکات کە ڤایرۆسەکە دەچێتەناو لەشەوە و بیست بۆ نەوەد ڕۆژ دەخایەنێت.

2. خولی سەرەتایی: دوو بۆ دە ڕۆژی پێدەچێت، نەخۆش تووشی تا، سەرئێشە، هەستکردن بەهیلاکی، ترس، تورەیی، نەمانی خەو، دابەزینی پلەی گەرمی لەش و ئازاری سك و سکچوون و ڕشانەوە، دەبێت. هەندێجار نەخۆشی هاری لەم قۆناغەدا بەهەڵە چارەسەری هەڵامەتی پێدەدرێت.

3. خولی دەماری: کە دوو تا حەوت ڕۆژ دەخایەنێت، دەتوانین بڵێین نیشانە ڕاستەقینەکانی ئەم نەخۆشییە لەم قۆناغەدا دەبینرێت، وەك جوڵەی نائاسایی، بورانەوە، بێئارامی، هێرشکردنە سەر کەسانی دەوروبەر، هەوڵدان بۆ گازلێگرتنیان، ترسان لەئاو و نەبوونی توانای ئاو خواردنەوە، زیادبوونی هەناسەدان، فرمێسکرشتن، ئارەقکردنەوە. لە20٪ی حاڵەتەکان تووشبوون بەئیفلیجی و دەرئەنجامیش دەگاتە لەهۆشخۆچوون، بۆیە بەشێوەیەکی گشتی دەکرێت بەدوو جۆرەوە، جۆری تورەیی Furious Rabies و جۆری ئیفلیجی Paralytic Rabies.

4. خولی لەهۆشخۆچوون: کە لەچواردە ڕۆژ تێناپەڕێت، بەمەرگی کتوپڕی نەخۆشەکە کۆتایی بەژیانی دێت، کە هۆکارەکەی وەستانی دڵە.

کۆنترۆڵکردن

1. ئاژەڵی ماڵی وەك سەگ و پشیلە لەنەخۆشخانەی ڤێتێرنەری یان لەکلینیکی تایبەت، بکوترێن، چونکە جگە لەدەردەهاری شەست نەخۆشی هاوبەشمان هەیە لەنێوان سەگی ماڵی و مرۆڤدا.

2. لەکاتی بوونی سەگی گومانلێکراو یان نەخۆش بنکەی ڤێتێرنەری لێئاگاداربکرێت.

3. هەموو گازگرتنێك تەنانەت ئاژەڵە ماڵییەکانیش وەك مەڕوبزن، ڕەشەوڵاخ، بەهەند وەربگیرێت، چونکە ئەمە گۆڕانکارییە لەسروشتی ئەو ئاژەڵانەدا، کە نیشانەیە بۆ تووشبوونیان بەهاری و دەبن بەسەرچاوەی تووشبوون.

4. ئەو کەسەی دەگەسترێت بەتایبەتی لەلایەن سەگی بەرەڵاوە، پێویستە بەزووترین کات بگەینرێتە نزیکترین بنکەی تەندروستی.

سەرچاوەکان:

1. ویروس شناسی دامپزشکی، ترجمه دکتر هادی کیوانفر، دکتر ناصر کریمی.

2. www.isfahanvet.org.ir